

UDK 316.662-055.2(497.6)(048.83)

Primljeno: 01. 12. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Mevlida Đuvic

ZAMISLITI DRUGAČIJU HISTORIJU: O VIDLJIVOSTI ŽENE U IDEOLOŠKIM ZAMISLIMA ŽENSKOG RODA

[Sabina Veladžić i Aida Ličina Ramić (ur.), *Zamišljanje žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine*, Heinrich-Böll-Stiftung Sarajevo / Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 2023]

Zbornik *Zamišljanje žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine* objedinjuje radove koji propituju položaj žene u različitim periodima razvoja bosanskohercegovačkog društva. Zbornik je, kako u uvodnom obraćanju napominju urednice Sabina Veladžić i Aida Ličina Ramić, nastao kao rezultat projekta začetog 2019. godine i osmišljenog s namjerom da se o društvenoj poziciji žena progovori iz svijesti o zarobljenosti recentnog historijskog narativa u nacionalnim i nacionalističkim koncepcijama, a kojima su kooptirani i patrijarhalni obrasci oblikovanja ženskog iskustva. Radovi, njih sedam, publicirani u ovom zborniku sveobuhvatne su i nadasve zanimljive istraživačke studije o ženi u historiji, pisane dosljednom metodologijom, u široko postavljenim okvirima sagledavanja građe, kontekstualnim preslagivanjem fakata i izoštravanjem vizura ženskog naslijeđa u bosanskohercegovačkoj historiji. S obzirom na činjenicu simbiotičkog preplitanja nacionalnog historijskog narativa i žilave institucije patrijarhata, a što stvara predispozicije za selektivne, reduktivne i determinirajuće pristupe aspektima drugosti, urednice Zbornika uvodnu riječ usmjeravaju upravo na potrebu historijske retrospektive koja će u središte svog interesa postaviti ženu i njenu ulogu u razvoju bosanskohercegovačkog društva. Na fonu tog nastojanja radovi

publicirani u Zborniku kreću od najranijih konstrukcija ženskog iskustva, kakve nose bosansko srednjovjekovlje i osmanski period, te se u opservaciji tema vezanih za neposrednu prošlost i modernizirajuće društvene procese dotiču savremenih okosnica „zamišljanja“ žene. Otvorenim istraživačkim pristupom i interdisciplinarnim sagledavanjem pretpostavki historiografskog diskursa, radovi usmjeravaju pažnju na rubna mjesta i subalternna iskustva u tokovima zvaničnih historiografija. Potencijal tih vizura osigurao je da se barem privremeno suspendira esencijalistički narativ o prošlosti, a vibrantni kontekst diskurzivnih preplitanja, čuvajući tragove praksi koje su ga uvjetovale – postane okvir unutar kojeg se rekonstruira ženska historija.

Već iz prvog teksta „Sudbine velom zaborava skrivene: žene bosanskog srednjovjekovlja u izvorima, historiografiji i publicistici“ Dženana Dautovića jasno je da uz inventivne tematske pristupe i inkluzivne ciljeve projekta ide i svojevrsna istraživačka invencija. Naime, pitanjima bosanskog srednjovjekovlja, uz rizike nedostupnosti izvora poznatih medievistici, autor pristupa tako što istraživačko polje širi na kontekste evropskog srednjovjekovlja i postignuća usporednih medievistika. Mogućnost da se na marginama teksta i u naizgled perifernim aspektima podnesenih izvora, usporedbom podataka i raspoloživih činjenica iznađu dokazi koje podupiru nove spoznaje ili rekonstruiraju postojeće, u radu se pokazala produktivnom u pristupu ličnostima bosanskih kraljica Katarine i Jelene. Uzmimo li se za primjer izvori i činjenice koje se odnose na život kraljice Jelene Grube, iznimno zanimljive i u historiografiji nedovoljno istražene ličnosti, saznajemo ne samo o ekskluzivitetu njenog statusa vladarice, a ne kraljice majke ili supruge, već i o posebnosti bosanskog srednjovjekovlja u odnosu na Evropu i dvorski život s kraja XIV stoljeća. Rad u tom smislu izdvaja i povelje bosanske vlastele koje svjedoče o jedinstvenom primjeru priznatosti ženskih pozicija u potpisivanju i verifikaciji vladarskih odluka. Također, skreće se pažnja na izvore vezane za pitanja nasljedstva ili imovinsko-pravnih odnosa u kontekstu braka, a koji potvrđuju da je u tom pogledu, a mimo stereotipiziranih srednjovjekovnih predstava o ženi kao biću ploti, položaj bosanske žene bio kompleksniji. Iako su ličnosti srednjovjekovnih bosanskih kraljica tema zahvalna za historiografiju, autor ukazuje na pojave krivotvorenja izvora i prenebregavanja činjenica, posebno kad se radi o kraljici Katarini i tumačenju prošlosti u populističkim kontekstima medijske dominacije. Međutim, važno je još jednom istaknuti ono što nam je ovaj rad potvrdio u svom inventivnom i produktivnom pristupu prošlosti, a to je da je zahvaljujući istraživačkoj minucioznosti moguće pomjeriti fokuse i osigurati nove uvide u žensku historiju, bez obzira na zaboravljivost „zvaničnih“ historija i prostore ostavljene za manipulacije prošlošću.

Kontekste osmanske Bosne i život ondašnje žene približava nam rad Elme Korić „Žena u javnom prostoru Bosanskog ejaleta“. Na samom početku autorica nas upućuje na podatak da uvid u žensku historiju osmanske Bosne vodi putem sačuvanih izvora, raznih spisa i dokumenata koji objektiviziraju mogućnosti ondašnjih žena, svjedočeći o njihovom upisivanju u povijest posredstvom sudsko-pravne prakse i zabilježenih položaja nasljednica, potražioca prava ili vakifa, žena koje su osnivanjem vakufa ostvarivale značajnu društvenu ulogu. Nadalje, evidentno je iz postojećih izvora da su žene različitog imovinskog stanja i socijalnog statusa, od onih bogatijih do krhkih kategorija udovica ili razvedenih žena, poznavale svoja prava, ali i da su nerijetko bile prinuđene da ih ostvaruju dugom i istrajnom borbom. Iako ne treba puno mašte da se zamisli koliko su putevi dosezanja pravde bili teški, činjenica da su žene različitog socijalnog porijekla na sudu uspijevale izvojevati zakonom osigurana prava pokazuje da je pozicija žene u osmanskom svijetu odudarala od egzotičnih predstava haremskog života. Relevantnim se u tom pogledu čini kontekst tzv. *historije emocija* koji u svom istraživanju afirmira autorica, pojašnjavajući da takav pristup polazi od sentimenta samog historičara i mogućnosti uživanja u slučajevima koji se istražuju. Shodno tome, podaci o ženama suočenim s nepravdom i gubitkom ekonomske stabilnosti i socijalne sigurnosti, poput bosanske žene primorane na drastičan potez putovanja u Carigrad u potrazi za pravdom, ovdje nisu tek suhoparni prilozi distanciranog historiografskog sagledavanja činjenica, naprotiv. Potencijali mikrohistorijske perspektive primijenjene u ovom istraživanju osiguravaju da tragovi zasebnog života proniknu u tkivo historijske analize i prekodiraju je u dojmljiv i prodoran govor iskustvenog i proživljenog.

Okvirom modernizirajućih procesa koji dolaze s austrougarskom upravom i nastojanjem integracije u širi evropski kontekst, pozicija žena određena je istovjetnim valerima emancipatornog diskursa koji se upostavlja u takvom poretku. Međutim, bez obzira na ohrabrujući kontekst, izvori koje Sonja M. Dujmović uzima u obzir, pišući o *Bosanskoj vili* („Nacionalizam kao put ženskoj emancipaciji? Vidljivost i uloga žene u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu prema *Bosanskoj vili*“), utjecajnom časopisu unutar ondašnjih platformi jačanja srpskog građanstva, upućuju na dvostrukost karaktera preporodnih inicijativa. Dok se ideja rodne jednakosti općenito suočavala s nepodudarnostima teorijskog i praktičnog znanja, u bosanskohercegovačkom kontekstu pitanje emancipacije žene nailazilo je na tvrd teren konzervativnih shvatanja života. Analiza predočenih izvora i činjenica na njima zasnovanih potvrđuje da je doprinos žene kontekstu nacionalnog preporoda evidentan, ali da je kapacitet njenog angažmana uvjetovan patrijarhalnim raspodjelama

vrijednosti. Međutim, u radu je istaknuto i u nizu primjera potvrđeno da je časopis *Bosanska vila*, bez obzira na ambivalentnost projekta građanske emancipacije, otvarajući svoje stranice autoricama različitih profila i popularizirajući rad žene književnice, prevoditeljice, kritičarke, umjetnice – ipak omogućio njenu vidljivost u presudnosti vremena tranzicije u moderni svijet. Štaviše, istraživanje samo je iscrpnim pristupom temi, dodatnim objašnjenjima i navodima na kraju teksta, informacijama o autoricama, porijeklu, statusu i prirodi njihovog sudjelovanja omogućilo da se ta vidljivost prepozna u segmentu angažiranosti u kulturi, kao najproduktivnijem obliku ženskog odgovora na izazove kulturne emancipacije.

Austrougarski period u bosanskohercegovačkoj historiji, preciznije preporodna faza u razvoju bošnjačke književnosti i njen prelazak na modernije sadržaje i forme, zastupljeni su u radu Ajle Demiragić „Od ustupaka muške uljudnosti do književnopovijesne obliteracije ženskinja bošnjačke književnosti prema rizomatskim strukturama književne (pri)povijesti ‘odozdo’“. U fokusu ovoga rada usmjerenog feminističkim istraživanjima naći će se *sistematska* književnohistorijska studija Muhsina Rizvića *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918.*, obuhvaćena ciljem ginokritičkog (pre)vrednovanja književnog kanona. Krećući se između pitanja uključenosti žene u kontekste kulturne obnove i konkretnog primjera redukcije ženskog iskustva u književnosti preporodnog perioda, kakav donosi Rizvićeva knjiga, istraživanje uspostavlja sveobuhvatan i detaljan uvid u kulturalne prakse preporodnog pokreta i literarne odjeke tih praksi. Konteksti istraživanja nadograđuju se novim okvirima razumijevanja u namjeri da se emancipatorni potencijal sagleda upravo prema vibrantnoj mreži inicijativa koje uspostavlja modernizacijski proces, ali i prema integrativnom kapacitetu njegovog preporodnog programa. Međutim, da se nerijetko radi o zastupljenosti žene samo na deklarativnom nivou prepoznavanja njenog prisustva u poslovima napretka i kulturne obnove, ponajbolje svjedoči primjer Rizvićeve studije u kojoj se u odnosu na zastupljenost autora pojavljuje znatno manji broj autorica, pri tome predstavljenih unutar simboličkih mandata supruga ili kćerki, vjernih pratilaca androcentričnih kulturnih historija. Važnost Rizvićeve studije u ovom istraživanju ne dovodi se u pitanje, ali se u svjetlu rasprava o subalternom glasu književnohistorijskog znanja ukazuje na nedostatnost i reduktivnost vizura koje slijede monoplane i homogene koncepcije patrilinarnog vrednovanja znanja.

U hronologiji ženske historije koju ispisuje ovaj zbornik slijedi tekst Aide Ličine Ramić „Nova ženska organizacija – Savez ženskih društava Bosne i Hercegovine

(1953-1961)“, tematski vezan za socijalistički period, oblike uključivanja i načine organiziranja žena u tokovima društveno-političkog života toga vremena. Za razliku od brojnih radova, studija i članaka posvećenih djelovanju utjecajnog AFŽ-a, uzmemo li za primjer rad Lydije Sklevicky, podaci o Savezu ženskih društava nešto su skromniji. Potrebe ovog istraživanja, kako napominje autorica, iziskivale su čitanje opsežne arhivske građe, audio zapisa, stenograma, zapravo svih onih dokumenata koji su legitimirali organizaciju žene u okviru socijalističkog društva. S druge strane, istraživački materijal sintetiziran iz obraćanja i referata rukovodećih članica, aktivistkinja i delegatkinja pokazuje da se zamisli i ideje ženske ravnopravnosti u neposrednoj dimenziji rada na terenu suočavaju s problemima, što u pogledu organizacionih kapaciteta, što u obeshrabrujućim činjenicama ekonomske nemoći i socijalne zaostalosti. Naime, izvori podneseni u radu očituju proturječnosti emancipacijskih procesa koji su na tragu socijalističke ideje o ravnopravnosti podsticali ženski angažman, osmišljavajući ga istovremeno kao djelovanje subordinirano upravljačkoj strukturi Saveza, a shodno tome koordinirano političkim ciljevima i partijskim direktivama. Koliko su predstave o ženi predanoj idealima socijalističkog društva bile odraz stanja na terenu pitanje je koje nema jedinstven odgovor. Rječitost podataka kakvu u različitim formama posvjedočenja (fragment teksta, izvod iz referata, zapisi s konferencije, stenogrami i sl.) plasira i ovaj rad potvrđuje da su rubni glasovi i vizure razlike zapravo energija koja tjera točak historije da vibrira na mjestu svoje zakočenosti.

Kako je pitanje rehabilitacije žene od nazadnih običaja i retrogradnih tradicija bilo važno za integraciju u samoupravno socijalističko društvo, tako se godinama kasnije, usljed dezintegracije socijalističke ideje i širenja nacionalnih ideologija, žensko pitanje ponovo promiče u prvi plan, a sekularni model angažirane žene pokušava suspendirati kao zabluda. Naime, kasnih 80-ih i u ranim 90-im godinama na tragu politika nacionalne homogenizacije i konsolidiranja vjerskog kolektivnog identiteta, novoformirana bošnjačka elita pokreće časopise (*Preporod*, *Muslimanski glas*, *Islamska misao*, *Bosanski Pogledi*, *Ogledalo*) na čijim stranicama se populariziraju mladomuslimanske ideje. Reprezentacijama idealne muslimanske žene unutar medijskog diskursa, u sadržajnom i iscrpnom istraživačkom radu „Diskurzivna prezentacija žene u bošnjačkim štampanim medijima 1989-1992“ bavi se Sabina Veladžić. Analiza medijskih diskursa o ženi u samom radu vrši se presjecima novinarskih tekstova i sadržaja, dok se interpretativno-analitički i kritičko-polemički karakter istraživanja pojačava uz pobočna „sjenčenja“ argumenata podacima koje donose citati i bilješke, ali i dodatna dimenzioniranja teksta fragmentima kakvi su

npr. filozofski osvrti, književno-literarni prilozi, intervjui, stenogrami i slično. Takav vibrantan istraživački okvir omogućio je da se predodžbe o muslimanskoj ženi, projektirane u sadržajima časopisa bliskih bošnjačkoj intelektualnoj eliti, izvedu u kontekste izvora, autentičnih svjedočenja, podataka koji dokidaju mistificirajuće zaslone projekta nacionalno-vjerske homogenizacije i o konstruktivnoj mladoj muslimanki „slove“ na zgarištu ogoljenih činjenica i mimo ambivalentnih predstava o ženi. Naime, emancipirajući narativ s obzirom na paradoksalno zasnovanu shemu afirmacije žene ulogama čuvarice privatnih sfera, zaštitnice porodičnog ugleda i moralne časti, predodžbe o ženi čvršće je vezao za konzervativna društvena uporišta. Istovremeno, suspenzija predodžbe o novoj muslimanskoj ženi posredstvom koje je bošnjačka elita nastojala konsolidirati zajedništvo, a nju samu pretvoriti u figuru reprodukcije nacionalne časti, razotkrila je i raskole u samom projektu nacionalne homogenizacije. Naime, zagovarajući povlačenje žene u privatnu sferu, intelektualna elita je njene skrajnute pozicije zaštitnice nacionalne časti mapirala i osmišljavala u tekstovima i obraćanjima muškaraca i posebno žena koje su djelovanjem u javnom prostoru kreiranja diskursa o ženi sebe očito izuzele iz okvira obaveznosti. Uz stigmatizaciju sekularnih vrijednosti preuzetih u socijalizmu, sadržaji revizionističkog konteksta s kraja 80-ih podupiru predodžbu žene stradalnice, prevodeći njenu krhkost i žrtvu u simbol kolektivnog stradanja. Naposljetku zaključuje se da postavljanjem figure fragilne žene starice (stare-majke) u središte revidirajućih osvrti na prošlosti socijalističkog društva, narativ proizvodi viktimizirajuću kulturu sjećanja i prema stigmatizirajućem okviru drugog kao prijetnje osigurava nacionalnu koheziju.

Institucionalna proizvodnja slike o ženi, tačnije reprodukcija znanja o ulozi i mjestu žene u tokovima razvoja društva od njegovih početaka do danas, razmatrana je u tekstu „Žene na marginama savremenih udžbenika historije u Bosni i Hercegovini“, autorice Melise Forić Plasto. Propitujući spregu obrazovnih politika i prevladavajućih paradigmi znanja tekst prvobitno nudi osvrt na zakone i regulative koji uređuju obrazovanje i daju smjernice za formiranje sadržaja udžbenika. Okolnosti „pojavljivanja“ žene u prošlosti, autorica istražuje na materiji osnovnoškolskih udžbenika historije. U svojevrsnoj linearno-kauzalnoj shemi preklapanja historijskih tokova i udžbeničkih sadržaja ispituje se zastupljenost žene, analiziraju slike i ilustracije njenog prisustva (činjenice i razlozi njenog odsustva). Zastupljenosti žene u udžbenicima devetogodišnjeg obrazovanja naposljetku je posredovana unutar konstatacije da se većina podataka o ženi i njenoj ulozi u procesima i događanjima ljudske historije nalazi u marginalnim dijelovima udžbenika, u suplementarnoj funkciji dodatka, a i na toj razini ne dovoljno i ne podsticajno za razumijevanje

važnosti i specifičnosti uloga koje su žene imale u historiji. Naposljetku može se zaključiti da je zbornik *Zamišljanje žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine* za današnje vrijeme izuzetno značajno štivo, prije svega zato što je objedinilo ozbiljne studije o ženi i njenom položaju u različitim razdobljima bosanskohercegovačke historije. Benjaminov anđeo koji zagledan u prošlost pogledava u budućnost, ovdje je skrenuo i zadržao pogled „ustranu“. Ženska historija progovorila je s ruba, ali je u efektu različitih načina autentifikacije ženskih položaja i pozicija u tokovima historije osvojila prostor teksta i on počinje da *zastupa* u sazvučju glasova razlike. Interdisciplinarnim širenjem konteksta istraživanja i eklektičnim pristupima temi zbornik je učinio značajan rez u nacionalno homogenizirajuće kontinuumе prošlosti, a historijsko znanje anticipirano ovakvim historiografskim perspektivama bilo bi zapravo znanje otvoreno mogućnosti *zamišljanja* historije stvaranja, interakcije i brizi nad životom.

Adresa autorice
Author's address

Mevlida Đuvic
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
mevlida.djuvic@untz.ba

